

Dünya'da Kooperatifleşmenin Tarihine İlişkin Rapor

T.C.
SANAYİ VE TİCARET BAKANLIĞI
Teşkilatlandırma Genel Müdürlüğü
Kooperatifler Kontrolörleri Başkanlığı

MESLEKİ ÇALIŞMA RAPORU

TEŞKİLATLANDIRMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜNE

Kooperatifler Kontrolörleri Başkanlığının 04/05/2007 günlü 4841 sayılı yazıları uyarınca; Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Teşkilatlandırma Genel Müdürlüğü Kooperatifler Kontrolörleri Yönetmeliğinin 60'ncı maddesinin 1'nci fıkrasına göre; "**Dünya'da Kooperatifleşmenin Tarihi**" konusunda düzenlenen "Mesleki Çalışma Raporu" aşağıda arz ve izah edilmiştir.

A- DÜNYADA KOOPERATİFCİLİĞİN TARİHİ GELİŞİMİ

1) Kooperatifçilik Hareketinin Doğuşuna Genel Bakış

24 Ekim 1844 günü İngiltere'de çağdaş kooperatiflerin ilk öncüsü sayılan Rochdale Tüketim Kooperatifi kurulmuştur. Bu tüketim kooperatifini baz alarak, dünyada kooperatif hareketinin çeşitli ülkelerde doğup gelişmesini beş zaman dilimi içinde incelemek mümkündür.

a) Rochdale öncesi Dönem:

İnsanlar arası yardımlaşma insanlık tarihi kadar eski olmakla birlikte, kooperatif karakterini içinde bulunduran ilk kooperatif tipinin 1750'de A.B.D.'de **Benjamin Franklin**'in yangına karşı kurduğu yardımlaşma sigortası ile Fransa'da **Franchho-Compte** 'de kurulan ilk "frutieres (peynir kooperatif) olduğu kabul edilmektedir. Bu dönemde 19 ülkede kooperatif hareketinin başladığı gözlenmektedir. Bunlar; A.B.D. (1750), Fransa (1750), İngiltere (1760), Yunanistan (1780), Avusturya (1794), İtalya (1806), Lüksembourg (1808), Polonya (1816), İsviçre (1816), İsveç (1823), Venezüella (1824), İspanya (1838), Japonya (1839), Meksika (1839), Guyan (1839), Danimarka, İzlanda, Almanya, Çekoslovakya (1844).

b) Rochdale'den 1900 Yılına Kadarki Dönem:

Bu dönemde kooperatifler daha çok orta düzeyde gelişmiş ülkelerde görülmeye başlar. Bu dönemde kooperatif hareketinin başladığı ülkeler; Brezilya (1847), Belçika (1848), Avustralya (1849), Macaristan (1850), Norveç (1851), Kanada (1852), Portekiz (1853), Hollanda (1854), Yugoslavya (1856), İrlanda (1859), El Salvador ve Rusya (1860), Türkiye ve Bulgaristan (1863), Finlandiya (1870), Arjantin (1875), Filistin (1878), Yeni Zelanda (1881), Romanya (1887), Cezayir (1893), Hindistan (1900),

c) 1900'den 1917'ye Kadarki Dönem:

Bu dönemde kooperatif hareketi daha çok sanayi ülkelerinin sömürgesi olan ülkelerde görülmektedir. Bu kooperatifler daha çok tarımsal karakterlidir. Bu dönemde 30 yeni ülkede kooperatif hareketinin başladığı kaydedilmektedir. Bunlar; Güney Afrika Birliği, Uruguay, Seylan (1902), Guatemala (1903), Birmanya, Şili, Pakistan, Bangladeş (1904), Tunus (1905), Kore, Filipinler (1907), Mısır, Kenya, Endonezya (1908), Kıbrıs, Rodezya, Çin Hindi (1909), Bostwana, Mali, Senegal (1910), Çin, Kolombiya (1912), Maurice, Uganda, Peru (1913), Nikaragua, Zambiya (1914), Libya (1915), Panama, Trinite Tobago (1916) ve Tayland (1917).

d) 1918'den 1945'e Kadarki Dönem:

Bu dönemde dünya tarihinde önemli olaylar olmuş, iki dünya savaşı yaşanmış, kapitalizm dışında sosyalizmde ekonomik uygulamada yer almıştır. Bu dönemde kooperatiflerin sosyalist ülkelerde yeniden organize olduğu ve yeni olarak ortaya çıktığı görülmüştür. Bunlar; S.S.C.B., Şanghay, Ekvador (1919), Gambiya, Malezya, Porta-Rico,(1920), Burundi, Zaire (1921), Ürdün, Fas, Irak (1922), Kosta-Rika, Kamerun (1923), Singapur, Tanzanya (1925), Moritanya, Nijer (1926), Gana, Nijerya (1928), Fildişi Sahili (1929), Jamaika, Sudan (1930), Yukarı Volta, Madagaskar, Togo (1937), Bolivya (1939), Küba, Suriye(1943), Etiyopya, Hong Kong ve Belize (1945).

e) 1945 Sonrası Dönem:

Bu dönem çeşitli ülkelerdeki kooperatiflerin gelişme ve olgunluk dönemidir. Ancak yeni bağımsızlıklarına kavuşmuş pek çok üçüncü dünya ülkelerinde kooperatiflerin yayılmasını sürdürdüğü görülür. Bu yeni ülkelerde kooperatif hareketleri, genellikle mevcut iktidarların öncülüğünde ortaya çıkmışlardır. Bu ülkeler şunlardır; Dominik, Lasotho, Malawi, Malta, Yeni Gine, Şeyşeller, Sainte-Lucie, Dominik Cumhuriyeti, Arnavutluk (1946), Dahomey (1947), Papouasie (1948), Barbados, Rwanda (1949), Nepal, Somali (1950), Gilbert Ve Ellice (1951), Cook Adaları, Salomon (1953), Saint-Vincent, Bahreyn (1954), Kamer Cumhuriyeti, Granada, Çad (1955), Nevis Aquilla (1956), Antigua (1958), Monserrat, Yemen Demokratik Cumhuriyeti (1959), Yemen-Sana (1960), Mikronesya (1960), Suudi Arabistan, Gabon, Orta Afrika Cumhuriyeti (1961), Kuveyt, Liberya, Yeni Hebridler (1962), Swaziland (1963), Afganistan (1965), Gine Bissao (1971), Bhutan (1972), Laos, Katar (1973).

Ülkelere göre kooperatif hareketlerinin doğuşu ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılabilir.

- İlk kooperatif hareketleri genellikle Avrupa ülkelerinde başlamıştır.
- 1920'lerden sonra kooperatif hareketlerinin hızlı bir gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır.
- Dünya ülkelerinin %28'inde kooperatif hareketleri birinci ve ikinci dönemde ortaya çıkarken, %52'sinin ise dördüncü ve beşinci dönemde ortaya çıktığı görülmektedir. Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde %80'inden fazlasında kooperatif hareketi birinci ve ikinci dönemde başlarken, Orta ve Güney Amerika, Asya, Afrika ve Avustralya ülkelerinin %60'ından fazlasında dördüncü ve beşinci dönemde başladığı, anlaşılmaktadır.
- Gelişmiş ülkelerde kooperatif hareketleri 1. ve 2. dönemlerde ortaya çıkarken; az gelişmiş ülkelerde 3. dönemde yoğunlaşmaya başladığı, 4. ve 5. dönemlerde bu yoğunluğun arttığı gözlenmektedir. Bu nedenle az gelişmiş ülkelerdeki kooperatif deneyiminin henüz yeterlilik kazanamadığını söylemek mümkündür.

2) Bazı Ülkelerde Kooperatifçiliğin Doğuşu ve Gelişimi

İngiltere'de **Robert OWEN** (1771-1858) ve **Dr. William KİNG** (1786-1865) bir tüketici hareketinin ortaya çıkmasına teorileri ve çabaları ile önyak olmuşlardır. 1844'de başlayan Rochdale Pioneers atılımı, bu çabaların ilk başarısı olmuş, sonra da tüm ülkelere yayılmıştır.

Fransa'da **Charles FOURİER** (1772-1837), **Lois BLANC** (1881-1882) ve **Philippe BUCHER** (1796-1865) ve daha sonra da **Charles GİDE** (1847-1932) üretim ortaklığı düşüncesini geliştirmişlerdir. Üretim ortaklığı bir tür kooperatiftir ve sonradan Alman **Ferdinant LASSALLE** (1825-1864) in teorilerini önemli ölçüde etkilemiştir.

Tarımsal kooperatifçilik hareketinin gerçek başlama yeri Almanya'dır. **Frederich Wilhelm RAİFFEİSEN** (1818-1888) ve **Wilhelm HAAS** (1839-1913) kredi, alım ve daha sonra pazarlama alanlarını kapsayan oldukça eksiksiz bir kırsal kooperatif sistemini birkaç yıl içinde kurmuşlardır.

Yine o dönemde İtalya'da **Luigi LUZZATTİ** (1841-1927), Fransa'da **Abbe de LEMMARAİS** (1782-1854) tarım kredi kooperatifleri alanında, daha sonraki dönemde İrlanda'da **Sir Horace BLUNKETT** (1854-1932) süt endüstrisi alanında benzer çabalar göstermişlerdir. İskandinav ülkelerindeki yaygın tarımsal kooperatifçiliğin temeli, Psikopos **Nikolai GRUNDVİG**'in (1713-

1872) öncüsü olduğu "yetişkinlerin eğitimi" akımıdır.

Küçük esnaf ve sanatkarları arasında kooperatifçiliğin başarı kazanmasına, Alman **Herman Schulze-DELİTSCH** (1808-1883) in halk bankalarını ve kooperatif alım örgütlerini kurması neden olmuştur. Başka bir Alman, **Victor HUBAR** (1800-1869), konut kooperatiflerinin kurulmasında ilk çabayı göstermiştir.

Bu ilk kooperatiflerin güdöleri, ya dini inançlara, ya yoksulluğa düşen soydaşlarına karşı duydukları insancıl sorumluluğa, ya da zamanın siyasal akımlarına dayanmıştır. Örneğin, **LEMMARİES** ve **GİDE**, **Henri de Saint-SİMON**'un Hristiyan sosyalizminin taraftarıydılar. **Schulze-DELİTSCH** ve **HUBER**, **John Stuart WİLL**' in liberalizminin izleyicisiydiler.

Bu düşünceler göçmenler aracılığıyla kuzey ve güney Amerika'ya yayılmıştır. Kanada'da ve ABD'de özellikle **RAİFFEİSEN** 'in kredi kooperatifleri, papaz **TOMPKİNS**, **Dr. COADY**, **E. FİENNE** ve **R. BERGENGREN** 'in çabaları sonucunda çok benimsenmiştir.

İngiliz sömürge yöntemi, **RAİFFEİSEN** ve **LUZZATTİ** 'nin Almanya ve İtalya'daki kredi kooperatiflerini ayrıntılı biçimde inceledikten sonra, kooperatifçiliği 20. Yüzyılın başında Hindistan'a tanıtmıştır. Kooperatifçilik Hindistan'dan bazı öteki Asya ülkelerine yayılmış, Japonya'da ve daha sonra, 1920'lerde, doğu Afrika'da özellikle başarı kazanmıştır. 1945'den sonra, İngiliz ve Fransız sömürgelerin dağılması ve bir çok bağımsız ülkenin ortaya çıkmasıyla kooperatifçilik hareketi Afrika ve Asya'nın hemen her tarafına yayılmış ve kooperatiflerin sayısı hızla artmıştır.

a) İngiltere'de Kooperatifçiliğin Doğuşu ve Gelişimi

Çağdaş kooperatiflerin ilk örneği sayılan Rochdale Tüketim Kooperatifi İngiltere'de kurulduğu gibi, kooperatifçilik hareketinin görüşleri ve denemeleri ile besleyen düşünürlerin de en eskileri İngiltere'de yetişmiştir. Bu düşünürlerin başında da hiç şüphesiz, büyük sosyal reformların yaratıcısı **Robert OWEN** gelmektedir.

Kooperatifçilik fikrinin babası sayılan ve ilk "kooperatif" terimini kullanan **OWEN**: "*bir makine nasıl çalışmakla daha iyi iş görürse, işçide iyi bakıldığı takdirde iyi randıman verir*" diye düşünmeye başlamış, kuruluşunda çalışan işçilerin karışık, bozuk hem de pahalı ihtiyaç malzemelerini aldıklarını görünce bu işçilere iyi, sağlam ve ucuz ihtiyaç malzemeleri almayı düşünmüştür. **OWEN** kendi kuruluşunun işçileri için bir tüketim mağazası-tasarruf sandığı meydana getirmiştir.

OWEN ilk defa kooperatif kelimesini kullanan kişidir. Fakat **OWEN** 'in bundan kastettiği bugün anladığımızdan farklıdır. Onu tam bir kooperatifçi saymak yerine, modern kooperatifler için ortam hazırlamağa çalışan bir islahatçı olarak kabul etmek daha doğrudur.

OWEN ile birlikte bir başka rehber **Dr. William KİNG**'de o devrin İngiltere'si için önemli bir sorun olan işçi sınıfının sefaleti karşısında harekete geçmiş Owenist fikirleri gerçekleştirmeye gayret etmiş, 1828'de işçilerden toplanan haftalık taksitlerle önce tüketim kooperatifleri (union shop), sonra üretim kooperatifleri, daha sonra da elde edilen karlarla arazi satın alma , büyük sanayi organizasyonları kurma düşünceleri üzerinde durmuş, icraata girişmiş ve 250 kadar tüketim mağazası açmış, fakat beklenen sonuçları elde edememiştir.

OWEN ve **KİNG**'in İngiltere içinde veya dışında yaptıkları deneyimler beklenen sonuçları her ne kadar vermemişse de zihinleri böyle bir uygulama için alıştırmış olmakla bir nevi eğitim hizmeti görmüş, denemelerin aksayan taraflarını belirtmiş, yeni uygulamalarda daha farklı adımların atılmasına sebep olmuştur.

1816-1828 yılları arasında İngiltere içinde ve dışında **OWEN** ve **KİNG** tarafından girişilen deneyimler karışık ve Owenci tanınmış birkaç dokuma işçisinin de katıldığı üçüncü deneme kooperatifçilik tarihinde **Rochdale** 'liler adı altında tanınmaktadır. Manchester yakınında küçük bir dokumacılık

kasabası olan Rochdale'da 28 dokuma işçisi kendi aralarında ve pek mütevazı bir amaçlı bir tüketim kooperatifi kurarak işe başlamış ve 1844'de kasabada bugün ziyaret yeri haline gelmiş olan, küçük bir dükkan açmışlardır. Rochdale'lilerin ilk girişim yılı kooperatif karşıtlarının propagandalarına rağmen ümit verici olmuştur. 28 ortak sayısı 74'e, 28 sterlin olan kapital ise 180 sterline çıkmıştır. İngiltere'de, 1844-1849 yılları arasında, bu kooperatifi örnek alan yüze yakın tüketim kooperatifi mağazası açılmıştır. Zaten hazır olan bu ortam üzerinde çalışmanın idealizmini etrafa yayan bir kooperatifçilik cereyan, yayım ve aydınlatma sahalarında kuvvetlenmeye başlamıştır. İngiliz hukuku hayatının bir karakteri burada kendisini göstermiş ve bir kooperatif kanunu hazırlanmıştır. Bu kanun bütün dünyada ilk örnek olmuş ve başka yerlerde yapılan kanunlara modellik etmiştir.

1862'de çıkarılan bir yasa ile yerel kooperatiflerin ortak alacakları ile bir toptancı kooperatif mağazaları meydana getirilmiştir. Bugün hala işleyişlerini devam ettiren bir çok toptancı kooperatif mağaza bu dönemde kurulmuştur. Bugün dünyanın en güçlü tüketim kooperatifçiliği örgütüne sahip İngiltere de, tüketim kooperatiflerinde 1983'de 221.500 kişi çalışmakta iken, bugün bu kooperatiflerin ortak sayısı 9 milyona ulaşmaktadır.

Büyük Britanya kooperatif hareketi çok geniş oranda şehirli işçiler hareketi olarak tanınırsa da, daha sonraki yıllarda çiftçilerin üretim ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla alım ve tedarik kooperatifleri ve pazarlama kooperatifleri şeklinde de gelişme göstermiştir.

İngiltere de ilk tarımsal kooperatif 1867'de kurulmuştur. Başlangıçta ve özellikle takip eden yüzyılın önemli bir bölümünde tedarik sektöründe ilerlemiş ve tarımsal ürün pazarlama sektöründe gelişmesi yavaş olmuştur.

b) Fransa'da Kooperatifçiliğin Doğuşu ve Gelişimi

Fransa'daki kooperatif düşünceleri daha çok üretim kooperatifçiliği çerçevesinde gelişmiştir. **OWEN**'in yanı sıra en önemli kooperatif teorisyenlerinden biri de **FOURİER** 'dir.

FOURİER'e göre kapitalist ekonominin yarattığı rekabet sonucunda güçlüler güçsüzleri yok etmekte ve kapitalist ekonomide giderek tekelleşme hakim duruma geçmektedir. Ancak insanların kendi rızaları ile kuracakları dernekler insanlık aleyhine işleyen rekabeti ortadan kaldırabilir. Bunun için "phalenster" denilen büyük üretim ortaklıkları kurulmalıdır. "Phalenster" lerden elde olunan üretim fazlasının 5/12 si emeğe, 4/12 si sermayeye ve 3/12 si de kabiliyete verilmelidir.

FOURİER'in kooperatifçilik konusunda aktif bir çalışması olmamıştır. Ancak eserlerini yayınlamış, görüşlerini açıklamıştır. **FOURİER** den etkilenerek Fransa da bazı kooperatifler kurulmuştur.

Bir başka Fransız **Philippe RUCHEZ** ise insanlardaki bencilliğin ve toplumlardaki inançsızlığın yeni fikirlerle yenilebileceğini işaret ederek ekonomide, fakir halk tabakalarının kalkınması uğruna çalıştıracak bir mekanizmanın kurulması gerektiğini dile getirmiştir. Bunun ise herkese üretimde adil bir pay verilecek şekilde ekonomik bir örgütlenme ile mümkün olacağını bunun da emekçilerin kooperatiflerde toplanması ile gerçekleşeceğini ifade etmiştir.

Bu iki düşünür dışında **Louis BLANC** ve **GİDE** de Fransız kooperatifçiliğinin gelişmesinde fikirleriyle katkıda bulunmuşlardır.

Fransa'da tarımsal kooperatifçiliğin tarihsel kökeni 12. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Alplerin ve Jura dağlarındaki köylük yörelerde gravyer peyniri üreten "fruitiere" ler kooperatif niteliğine çok yakın bir gruplaşma şeklindedir. Tarımda gerçek kooperatifçilik hareketinin doğuşu 19. yüzyılın sonlarıdır. Bu yüzyılın son yıllarında kurulan tarımsal sendikalar, ortakların ihtiyaç duyduğu gübre ve diğer girdileri temin ederek onların piyasada dengelerini güçlendirmiş ve kooperatifler için ilk hareket organizasyonları olmuştur. 19. yüzyılın sonu ve Birinci Dünya Savaşı öncesi yıllar önemli gelişmelere tanık olmuştur; tarımsal teknikler mükemmelleşmiş, tarımsal ürünlerin pazarları çoğalmış ve genişlemiştir. Süt ve şarap sektörlerindeki kriz nedeniyle ilk modern tarımsal kooperatifler bu

sektörlerde doğup gelişmişlerdir.

İki Dünya Savaşı arasındaki yıllarda tarımsal örgütlerle kamu iktidarları işbirliği gelişmiştir. Bu dönem kooperatiflerin çoğalması ve yapısallaşması dönemi olmuştur. 1930'daki ekonomik kriz buğday pazarını çok olumsuz etkilemiş bu kriz hububat kooperatiflerinin gelişmesi ve 1936'da buğday ofisinin kurulmasında önemli bir etken olmuştur.

İkinci Dünya Savaşının sonrasında yaygınlaşan kıtlık, çiftçilerin üretimini artırmaya itmiş ve işletme yapılarının ve araçlarının değişimine neden olmuştur. Tarımsal kooperatifler bu dönemden itibaren sayılarını artırmışlar ve çiftçilere girdi tedarikinde, tarımsal ürünlerin işlenmesi ve pazarlanmasında ağırlıklarını artırmışlardır. Bu safhayı tarımsal kooperatifçiliğin yeniden yapılması ve yeniden gruplaşması dönemi izlemiştir.

c) Almanya'da Kooperatifçiliğin Doğuşu ve Gelişimi

İngiltere ve Fransa ile modern kooperatifçiliğin öncülüğünü yapan bir diğer ülke Almanya olmuştur. Tüketim kooperatifçiliğinde İngiltere, üretim kooperatifçiliğinde Fransa nasıl dünyaya örnek olmuşlarsa, esnaf ve tarım kredi kooperatifçiliklerinde de Almanya aynı rolü oynamıştır. Hatta Alman esnaf ve tarım kredi kooperatifleri; İngiliz tüketim kooperatifleri ile Fransız üretim kooperatiflerinden daha fazla yankı uyandırmış ve daha çok ün kazanmıştır. 19. yüzyılın ortalarında, özellikle esnafa kredi bulmak ve köylünün tarımsal kredi ihtiyacını karşılamak amacıyla Almanya da kooperatifçilik hareketi doğmuştur. Bu harekete iki kişi öncülük etmiştir. Kooperatifçilik tarihinde çok önemli bir yer işgal eden bu iki şahıs, **Herman Schulze DELİTZSCH** ve **Frederich Wilhem RAİFFEİSEN** 'dir.

Herman Schulze, büyük endüstrinin rekabetinden etkilenen esnafın kredi ve himaye ihtiyacını karşılamak amacıyla başta esnaf grubu olmak üzere marangozları ve ayakkabıcıları kooperatifleştirmeye karar vermiştir. Bu maksatla esnaf için hammadde tedarik kooperatifi kurmuştur. Bu kooperatifi kurulmasından bir yıl sonra esnaf kredi kooperatifini oluşturmuştur. Aynı zamanda bazı işadamlarıyla işbirliği yaparak bir "Esnaf Kredi Bankası" ve ayrıca bir tüketim kooperatifi kurmuştur. Az zamanda Almanya'da **Schulze DELİTZSCH** 'in kurmuş olduğu tipte kredi kuruluşları çoğalmaya başlamıştır.

1850 den itibaren esnaf kredi kooperatifleri ağır fakat emin gelişme aşaması geçirmiştir. Bu gelişmeler devam ederken **Schulze**, küçük sanatkarların üretimlerini satmak üzere kooperatif mağazaları açmıştır. 1859 yılında ise o zamana kadar kurulmuş olan bütün küçük sanat kooperatiflerini "Alman Küçük Sanat ve İktisat Kooperatifleri Birliği" adı altında bir araya toplamıştır. 1846 yılında ilk "Alman Kooperatif Bankası" nı kurmayı başarmıştır. 1867 yılında Prusya daha sonra bütün Almanya'yı kapsamına alan bir kooperatif kanunu kabul etmiştir. Bu kanuna göre kooperatif ortaklarının sorumlulukları sınırsız olmuştur.

RAİFFEİSEN ise ilk kooperatifçilik girişimini, 1847'de hasadı az alarak zor duruma düşmüş köylüleri bu güç durumdan kurtarmak amacıyla, mali durumu yerinde olan birkaç ailenin yardımı ile "Geçim Komitesi" meydana getirmiştir. Bu komite köylüye o kış hububat ve patates temin etmiştir. Böylece çiftçilerin zor durumdan kurtulmasını sağlamıştır. Bu komite bir araya gelmenin faziletini göstermiştir.

RAİFFEİSEN 1864 yılında **Schulze**'un deneyimlerinden de faydalanarak köylünün kooperatif aracılığı ile kalkınması yolunda kurduğu ortaklıklarına son şeklini vermiş ve "İkraz Sandıkları Birliği" ne çevirmiştir. Fakat birliğin sermaye ihtiyacı artınca 1872'de Kooperatif Bankaları, 1877'de de Merkezi Banka Kuruluşuna girişmiştir.

d) Danimarka'da Kooperatifçiliğin Doğuşu ve Gelişimi

1850'li yıllarda Danimarka'da başarılı kooperatifçilik örnekleri sergilenmiştir. Bazı kaynaklar bu uygulamayı, dünyada kooperatif pazarlamanın öncüsü olarak kabul etmektedirler. Pratik felsefecisi ve papaz **Nikolai F. Severin GRUNDTWİG** ile eğitimci **Kriston KOLD** tarafından kurulan "Halk Liseleri" önceleri genç çiftçileri sonra da kız çocuklarını eğiterek, ülke halkını birbirlerine güvenir, dış

dünyaya açık fikirli bir hale getirmiştir.

Şimdiki süt ve süt ürünleri kooperatif hareketi 1882'de başlamıştır. 1882'de sağlam ekonomik esaslara dayalı bir işletme kooperatifi kurulmuştur. Bu ilk uygulamada büyük başarı kazanılmış ve kooperatif işletme ünitelerinin sayısı hızla artmıştır. Ülkede mevcut süt üreticilerinin %90'ı ürünlerini bu kooperatif organizasyonlara vermektedirler.

1980'de Danimarka'da 641'i yerel, 21'i bölgesel, 19'u ulusal düzeyde olmak üzere 681 kooperatif organizasyon mevcuttur.

e) ABD'de Kooperatifçiliğin Doğuşu ve Gelişimi

ABD de çiftçi organizasyonlarından Grange 1867'de kurulmaya başlamıştır. Bu genel örgütlenme olayı olmasına rağmen, bu olay taşıma, depolama ve pazarlama ile ilgili kooperatif örgütlerinde teşvikçisidir. Diğer bir çiftçi örgütü 1872'lerde görülen "Çiftçi Birlikleri" dir. İlk örneklerden 1902 yılında Teksas'ta kurulan "Çiftçi Eğitim ve Kooperatif Birliği" sayılabilir. Bunlar ve bundan sonraki çiftçi kuruluşları hem alım hem de pazarlama kooperatiflerinin gelişmesinde aktif bir etki yapmışlardır. İlk kooperatiflerin bir çoğu kısa ömürlü bazıları ise başarılı olmuşlardır. Zaman içerisinde yerel kooperatifler, yöresel bölgesel ve ulusal düzeyde gelişmişlerdir. Kooperatiflerle ilgili yasal düzenlemenin başlangıcı 1857'li yıllardır. Ondan sonra bir çok kanun daha çıkarılmıştır.

1870'li yıllarda sütçülük, meyve, pamuk ve hayvancılık kesiminde kurulan kooperatiflerin birçoğu, özel kesimin kuvvetli muhalefeti ve gerçek kooperatifçilik ilkelerinin uygulanamayışı nedenleri ile başarılı olamamışlardır. Bu olumsuz gidiş 1870-1890 arası sürmüştür. 1895-1920 dönemi kooperatiflerin gelişmesinin giderek arttığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde bir çok kooperatif hububat siloları veya depolama ofisleri, sütçülük kooperatifleri kurulmuştur. 1920-1930 döneminde özellikle birinci dünya savaşı yıllarında düşük ürün fiyatları süresince kooperatifler hızlı bir gelişme göstermişlerdir. 1930 sonrası yeni düzenlemelerin de etkisi ile belki sayısal olarak çok fazla bir artış olmasa da kooperatif organizasyonu genişlemiş ve güçlenmiştir.

ABD de pazarlık kooperatifleri daha fazla fiyat pazarlık gücü sağlayabilmede önemli başarılar elde etmişlerdir.

İlk dönemler ve sonrasında kredi ve hizmet kooperatifleri kayda değer bir önemde olmuştur.

ABD de tarımsal kooperatiflerin iş hacmi 1950 de 8.1 milyar dolar iken bu miktar 1980 de 66 milyar dolara ulaşmıştır. Bu rakamlar ABD ekonomisinde kooperatifçiliğin ne kadar önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

d) Türkiye'de Kooperatifçiliğin Doğuşu ve Gelişimi

Türkiye de (Osmanlılar) kooperatifçilik hareketinin **Mithat Paşa** 'nın kurmuş olduğu Memleket Sandıklarıyla başlamış olduğu kabul edilmektedir.

Mithat Paşa "Memleket Sandığı" adını verdiği ilk tarım kredi organizasyonu 1863 yılında o zaman valisi olduğu Niş şehrinin Pirok kasabasında kurmuştur. İlk denemeden olumlu sonuçlar almış ve dolayısıyla bu şekildeki sandıkların bütün ülkede kurulmasının çok faydalı olacağını düşünmüştür. Düşüncelerini uygulama amacıyla hazırladığı bir nizamname hükümetçe kabul edilmiş ve memleket sandıkları adı verilen bu teşkilatın ülkenin her tarafında kurulmaları bütün valilere görev olarak verilmiştir. Bu şekilde devlet tarımsal işlerini de kendi idari işleri arasına almıştır. **Mithat Paşa** 'nın hazırlamış olduğu bu nizamname hükümetçe 1867 yılında kabul edilmiştir. Bu nizamname 29 maddeden ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sermaye, idare, ikraz ve kazanç, ikinci bölümde ise sandık tarafından izlenecek muhasebe usulü belirtilmiştir. **Mithat Paşa** 'nın bu nizamnamesi ile Türkiye de tarım kredi kooperatifçiliğinin temeli atılmış olmaktadır.

Memleket sandıkları köylere kadar gitmemiş ve yalnız kaza merkezlerinde kurulmuştur.

Memleket sandıkları başlangıçta köylüler tarafından pek iyi karşılanmamıştır. Sonra gelişme göstermiş ve benimsenmişlerdir.

Birçok kazada kurulmuş olan memleket sandıkları, her tarafta arzu edildiği gibi gelişmemişler ve iyi işleyen sandıkların sayısı gitgide azalmaya başlamıştır. Sandıkların bu durumları karşısında onları tekrar canlandırabilmek için 1883 yılında bazı önlemler alınmıştır. O zamana kadar sandıkların sermaye birikimine yarayan imece ve çift hayvan başına 15 kg . buğday toplanmasının hem zor, hem de eşitlikten uzak olması sebebiyle sandıklara daima ve eşitliği sağlayacak bir gelir yolu aranmıştır. Bunun içinde sandıklara sermaye olarak verilmek üzere aşar vergisinin bir miktar çoğaltılmasına karar verilmiş ve 1883 den başlamak üzere aşar vergisi onda bir oranında artırılmıştır. Bu şekilde o zamana kadar %10 olan aşar vergisi %11 e çıkarılmıştır. Aşara yapılan bu ilaveye "Menafi Hissesi" adı verilmiş ve memleket sandıkları da bundan böyle menafi sandıkları ismini almıştır. Aynı zamanda sandıkların idaresinde de bazı değişiklikler yapılmış ve sermayelerinin toplanışındaki değişiklikten dolayı menafi sandıkları adını alan bu teşkilat doğrudan doğruya devletin denetimi altına girmiştir. Fakat o zaman ülkenin her tarafına dağılmış bulunan bu sandıkların kontrolü devlet tarafından kolaylıkla sağlanamamış ve çeşitli nedenlerden dolayı devam ede gelen aksaklıklar artmış ve yarım önlemlerle sandıkların iyileştirilmeleri mümkün olmamıştır.

Menafi sandıklarının tekrar normal bir şekilde faaliyete geçirilememesi tarımda kredi ihtiyacının sürekli artması yeni bir kredi mekanizmasının kurulmasını gerektirmiştir. Böylece sandıklar tamamen kaldırılarak yerine 1888'de Ziraat Bankası kurulmuştur. O zamanlarda menafi sandıklarının 250 kadar olduğu tahmin edilmektedir. Menafi sandıklarından Ziraat Bankasına geçen sermaye ise 2 milyon altın lira olmuştur.

Menafi sandıklarından sonra daha bilinçli ve daha aktif kooperatif hareketlerine Ege bölgesinde rastlanmaktadır. 1913 de Kazım Nuri ve Topçuoğlu Nazmi öncülüğünde "Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri" kurulmuştur. Daha sonra üreticiye kredi temin edebilmek ve kurulan bu ilk tarım satış kooperatifine mali yardımda bulunabilmek amacıyla 1914'de Milli Aydın Bankası kurulmuştur

Cumhuriyet döneminde ise kooperatifçilik büyük ölçüde çıkarılan kanunlarla devletin öncülüğünde gelişmiştir. Bu kanunların çıkarılmasında Atatürk'ün rolü büyüktür. 1924 de çıkarılan "İtibari Zirai Birlikleri Kanunu" ile ortakların kişisel ve müşterek kefalet esasına göre kredi dağıtılacak örgütler kurmaları öngörülmüştür. 1926 yılında İtibari Zirai Birliklerinin kuruluş ve yönetimi hakkında esasları gösteren 58 maddelik bir Kararname de çıkarılmıştır. Bu kanun ve kararname Türkiye'de uygulama alanı bulamamış ve yalnızca bir iki itibari zirai birlik kurulmuştur.

Yine, 1926 da çıkarılan Türk Ticaret kanununun bir bölümüne konulan hükümlerle kooperatiflerin kurulması yoluna gidilmiştir. 1929 da çıkarılan "zirai kredi Kooperatifleri Kanunu" ile Raiffeisen ilkelerine uygun tarım kredi kooperatiflerinin kurulması yoluna gidilmiştir. Cumhuriyet döneminde tarımsal örgütlenmeye verilen önem 1935 yılında kabul edilen "Tarım Satış Kooperatifleri Ve Birlikleri Kanunu" ile 2836 sayılı "Tarım Kredi Kooperatifleri" kanunudur. Ancak 1969 yılında kabul edilen 1163 sayılı "Kooperatifler Kanunu" nun, Türk Kooperatifçilik mevzuatı içinde önemli bir yeri ve boşluğu doldurduğunu söylemek mümkündür.

2834 sayılı "Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu" önce 1985'de 3186 sayılı yasa ile, sonra da 2000'de 4572 sayılı yasa ile; 2836 sayılı Tarım kredi Kooperatifleri Kanunu önce 1971'de 1581 sayılı yasa ile, sonra 1985'de 3476 sayılı yasa ile yeniden düzenlemeye tabi tutulmuştur. 1163 sayılı kooperatifler kanunu ise 1988'de 3476 sayılı yasa ile 23 maddesi tamamen veya kısmen değiştirilmiş, 2 ek ve 2 geçici madde eklenmiştir. 1961 ve 1982 tarihli anayasalara kooperatifçilik hakkında Devlete önemli görevler yükleyen hükümler konmuştur. 1973'de ilk defa bir bakanlığın başına "kooperatif" kelimesi eklenmiştir; ancak bu kelime daha sonra kaldırılmıştır.

Ülkemizdeki bazı kooperatiflerin, çeşitlerine göre, kuruluşları hakkında bilgi verecek olursak;

1- Tarım Kredi Kooperatifleri: Mithat Paşa'nın 1863'de kurmuş olduğu Memleket Sandıkları Türkiye de kurulmuş ilk kooperatifler olduğu gibi, teşkilatlı zirai kredinin de başlangıcı olmuştur. 1883'de Memleket Sandıkları adı Menafi Sandıkları olmuş ve 1888'de bu sandıklar kaldırılarak bunların yerine Ziraat Bankası kurulmuştur.

Bundan sonra, ilk tarım kredi kooperatifleri, İtibari Zirai Birlikleri Kanunu ve bu kanunun tüzüğüünün çıkması ile gerçekleşmiştir. İlk itibari Zirai Birliklerin Trabzon'un Yomra ilçesine bağlı Coşera (Seyran) ve Samaruksa (Yeşilköy) köylerinde kurulduğu kaydedilmektedir. Bu kooperatifler devamlılık ve kararlılık gösterememişlerdir.

Devamlılık ve kararlılık gösteren ilk tarım kredi kooperatiflerinin doğması, 1929 yılında Zirai Kredi Kooperatifleri Kanununun çıkmasından sonra gerçekleşmiştir.

2- Tarım Satış Kooperatifleri: 27 Mart 1914'de kurulan Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı, ülkemizde kurulmuş olan ilk tarım satış kooperatifidir.

Savaş ve Yunan işgali sebebiyle bu kooperatif çalışmaları 5 yıl kadar durmuş, 1925'de tekrar faaliyete geçmiştir.

Aydın ili gibi geniş bir bölge çalışma alanı olarak kabul edildiğinden, önce çeşitli yerlerde ambarlar açılmış, kısa bir süre sonra da bu ambarlar bağımsız birer kooperatif halini almıştır. Böylelikle Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı birkaç kooperatife bölünmüş olmuştur.

Kooperatiflerin ilk birliği ise 25 Mayıs 1933'de kurulmuştur. "Aydın Zirai Satış Kooperatif İttihadı" adını taşıyan bu birliğe, Aydın çevresindeki 5 incir kooperatifiyle, Ödemiş İncir Müstahsilleri Kooperatifi ve Alaşehir ve Salihli Üzüm Müstahsilleri kooperatifleri girmiştir.

Ülkemizdeki Satış kooperatifleri asıl hüviyetlerini 1935 yılında kabul edilip yayınlanan 2834 sayılı özel bir kanunla ve 1937 Ocak ayında onaylanan Kooperatif ve Birlik ana sözleşmeleriyle kazanabilmıştır.

Sözü geçen kanuna dayanarak tarım satış kooperatifleri ve birlikleri tip ana sözleşmesinin hazırlanmasından sonra ilk mütekamil tarım satış kooperatifleri 1937 yılında kurulmaya başlanmıştır. Bu arada ilk olarak Ege bölgesinde incir konusunda 6, üzüm konusunda 8, Iğdır'da pamuk konusunda 4 ve Uzunköprü'de meyve konusunda 1 tane olmak üzere toplam 19 tarım satış kooperatifi kurulmuş ve incir ve üzüm için merkezi İzmir'de pamuk için merkezi İzmir ve Iğdır'da olmak üzere 2 adet tarım satış kooperatifleri birliği kurulmuştur.

Bundan sonraki senelerde tarım satış kooperatifleri, ele aldığı konu ve sağladığı fayda bakımından çiftçiler arasında benimsenmiş ve kuruluşlar hızlı bir tempo ile gelişerek fındık bölgesi olan Karadeniz'de, fıstık bölgesi olan Gaziantep'te, ipek kozası bölgesi olan Bursa ve Hatay'da, pamuk bölgesi olan Ege, Çukurova, Hatay, Iğdır ve Antalya'da, zeytin ve zeytinyağı bölgesi olan Ege ve Marmara'da, yaş meyve ve sebze bölgesi olan İstanbul, Marmara ve Nevşehir'de, gül ve gülyağı bölgesi olan Isparta ve Burdur'da kooperatif ve birlikleri kurulmuştur.

3- Tarımsal Üretim Kooperatifleri: Bu alanda en önemli kuruluşlar Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifleridir.

Pancar ziraatının geliştirilmesi, bu arada ortaklarının ihtiyacı olan her türlü tarım alet ve makinelerini, taşıtlarını, gerci, gübreyi, iş ve gelir hayvanlarını toptan ve elverişli şartlar sağlayarak ortaklarına dağıtmak ve pancar ekicileri ile Şeker Şirketi arasında ahenk kurulması amacıyla ilk "Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifi" 1951 yılında Adapazarı ve Eskişehir'de kurulmuş ve hemen sonra öteki pancar ekici bölgelerinde de hızla yayılmıştır.

4-Esnaf ve Sanatkarlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri: Türkiye'de ilk esnaf ve sanatkarlar kredi ve kefalet kooperatifi 1951 yılında Ankara'da kurulmuş olup, bu

kooperatifi daha sonra Eskişehir ve Bursa'da da kurulan kooperatifler izlemiştir.

Bugün itibarı ile bu kooperatiflerin sayısı 970'lere ulaşmıştır. Bu konuda ki ilk bölge birliği 1954 yılında kurulmuş olup, bu gün itibarı ile sayıları 32'lere ulaşmıştır.

Bu kooperatifler, ilk kuruldukları yıllarda Türkiye Halk Bankası ve Halk Sandıkları tarafından esnafa verilen kredilere aracılık etmiştir. Daha sonra Halk Sandıkları kaldırıldığından, sadece Türkiye Halk Bankası esnaf ve sanatkarlara verdiği kredilere aracılık etmişlerdir.

5- Tüketim kooperatifleri: Ülkemizde ilk tüketim kooperatifi 1913'de İstanbul Çırşır'da kurulmuştur. Bunun hemen arkasından Unkapanı, Kadıköy ve Sultanahmet semtlerinde birer kooperatif daha doğmuştur. Bunlardan şehir içinde şubeler açarlarda olmuştur.

Sınırlı sorumluluk esasını kabul etmiş bulunan söz konusu İstanbul kooperatifleri, Birinci Dünya Savaşı sırasında, İaşe Nezareti tarafından dağıtılan şeker, gazyağı vb. ihtiyaç maddelerini ortaklarına satmak suretiyle değerli bir hizmet görmüştür. %15 oranında risturn dağıtılması, halkı bu kooperatiflere çeken ayrı bir sebep olmuştur.

İstanbul'un ve aynı zamanda Türkiye'nin sözü edilen bu ilk tüketim kooperatiflerinin hepsi 1918'de kapanmıştır.

Bu olaydan sonra yine İstanbul'da, 1921 yılında, "Memurin Erzak Kooperatif" adıyla, bir memurlar tüketim kooperatifi meydana getirilmiştir.

Memleketimizde düzenli bir çalışma gösteren ilk ciddi kooperatif 1925'de kurulan "Ankara Memurları İstihlak Kooperatifi"dir

6- Yapı Kooperatifleri: Türkiye de ilk yapı kooperatifleri 1934'de Ankara da kurulan " Bahçelievler Yapı kooperatifi" dir.

7- Sigorta kooperatifleri: ülkemizde ilk olarak 1958'de "Birlik Sigorta Kooperatifi" kurulmuştur. Yine 1960 yılında aynı gayelerle "Mahdut Mesuliyetli Sosyal Yardım Sigortacılık İşleri Kooperatifi" kurulmuştur.

B- GENEL KABUL GÖRMÜŞ KOOPERATİFÇİLİK İLKELERİ

İngiltere'de "Rochdale Öncüleri" adı verilen dokuma işçilerinin kurmuş oldukları dünyadaki ilk kooperatif sayılan tüketim kooperatiflerinde bir takım ilkeler benimsenmiş ve uygulanmaya konmuştur. Bu ilkeler genişletilmiş, değişikliğe uğramış fakat asıl temel fikirleri aynen korunarak günümüze kadar gelmiştir.

Rochdale'lilerin o zamanki ilkeleri:

1. Piyasa fiyatına daha iyi cins mal satılması,
2. Alış-veriş esasına göre kar farkı ödenmesi (Risturn),
3. Peşin satış uygulaması,
4. Demokratik idare (sermayeye bakılmaksızın her ortağın aynı hak ve imtiyazlara sahip olması),
5. Dini ve siyasi tarafsızlık,
6. Sermayeye faiz ödenmesi.

ICA (International Cooperative Alliance) ilk defa bilimsel olarak 1937 yılında kooperatif ilkelerini saptamıştır. Bu ilkeler;

Mutlak İlkeler:

1. Serbest giriş (açık kapı) ilkesi,
2. Demokratik yönetim ilkesi,
3. İletme fazlalarının oranlı olarak dağıtılması (Risturn),
4. Sermayeye sınırlı faiz verilmesi ilkesi.

İkinci Derecedeki İlkeler:

1. Siyasi ve dini tarafsızlık ilkesi
2. Peşin satış ilkesi
3. Kooperatif eğitiminin geliştirilmesi ilkesi.

Bir kooperatifin ICA'ya girebilmesi için en az 4 mutlak ilkeyi uygulaması şart koşulmuştur.

Zamanla değişen dünya ve ekonomik koşulları ICA'nın koymuş olduğu ilkelerin mutlak olarak değişmez olduğu görüşünü zayıflatmış ve özellikle gelişen ülkelerde karşılaşılan yeni sosyal ve ekonomik şartlar, ilkelerin yeniden değerlendirilmesi gereğini doğurmuştur. Bunun üzerine ICA (Uluslararası kooperatif Birliği) 1963 yılında İngiltere de tekrar toplanarak yeni ihtiyaçlar çerçevesinde değerlendirmeler yapmak üzere bir komisyon kurmuş, bu komisyonun önerileri 1966 da Viyana toplantısında tartışılarak kooperatifçilik ilkeleri yeniden düzenlenmiştir.

Bu yeni ilkeler:

1. Serbest giriş,
2. Demokratik yönetim,
3. Sermayeye sınırlı faiz verilmesi,
4. Risturn dağıtılması,
5. Kooperatifçilik eğitiminin geliştirilmesi,
6. Diğer Kooperatiflerle işbirliği yapılması

ilkeleridir.

Bu ilkelerden 1,2,5 ve 6 numaralı olanlar gerekli ilkeler olarak benimsenmiştir. İlk dört ilke Rochdale orijinli olmasına karşın, son iki ilke 1937 ve 1966 da ICA tarafından eklenmiştir.

1- Açıklık İlkesi

Bu ilke serbest giriş ya da açık kapı ilkesi olarak da adlandırılır. Burada serbest giriş terimi, kooperatifin her isteyene değil, statüde belirlenmiş koşullara sahip herkese açık olduğunu ifade etmektedir. Serbest giriş kooperatiflerin en önemli özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Nitekim ona kendine has karakterini veren ve onu hem devlet kurumlarından hem de ticaret şirketlerinden ayıran bu özelliktir.

Açıklık ilkesinin beş yönü vardır:

- Kooperatife katılımın gönüllü olma niteliği,
- Kooperatifin açık niteliğinin sürekli olarak korunması
- Dini ve politik tarafsızlık.
- Katılımın gönüllü olma niteliği, ortak olup olmama,

- Ortaklıktan ayrılmanın tamamen serbest olmasıdır.

Hiç kimse kooperatife ortak olma ya da kooperatifte kalmaya zorlanamaz. Kooperatife ortak olmada zorlama, genellikle kooperatifçilik kavramına aykırı olarak mütalaa edilmiştir. Bununla beraber gelişmekte olan ülkelerde, kooperatifleşmenin ilk yıllarında ortaklık konusunda bazı zorlamaların olduğu görülmüştür. Ancak bu zorlamalarda kullanılan yöntemler genellikle ekonomik baskılar biçiminde olmaktadır.

Kooperatifin açık niteliği sürekli olarak korunmalıdır. Kooperatife ortak olabilecek tüm kişiler ortaklığa alınmalıdır. Çünkü mevcut ekonomik koşullarda kooperatifin sermayesini ve iş hacmini artırabilmesi, büyük ölçüde ortak sayısına bağlıdır. 1163 sayılı kooperatifler kanununun 8. maddesinde ortaklığa kabul şartları belirtilmiştir. Buna göre, ana sözleşme de belirtilen şartları yerine getirmiş olmak kooperatife giriş için yeterlidir. Ancak bu her gelen kişiyi ortak kaydetme anlamını taşımaz o nedenle her kooperatif, çalışma alanı ve kapasitesine göre ortak sayısında sınırlamalar yapabilir. Ortak niteliği olmayanlar ve kooperatif aleyhine davranışta bulunanlar için ortaklığa girmede veya ortaklıktan çıkmada bazı sınırlamalar getirilebilir. Bunu yaparken ya yasaların verdiği yetkilerden, ya da kooperatif işletmesinin özelliğinden yararlanılır. Bunun için her kooperatif, amacı ve çalışması doğrultusunda bazı ölçütler belirleyebilir. Aday üyelere bazı kişisel özellikler arayabilir.

Ortak seçiminin amacı, ekonomik çıkarları kooperatifin faaliyetleri ile uyumlu olan ve kooperatifle iş yapmaya yasal bakımdan yeterli olan kişileri seçmektir.

Ortak seçme konusu, tüketim kooperatiflerinde pek önemli değilse de, üretim kooperatiflerinde oldukça önemlidir. Kredi kooperatiflerinde ise üyenin kooperatifle ilişkisinin, kişisel durumunun, ekonomik durumunun değerlendirilmesi gerekebilir.

Ülkemizde bazı durumlarda kooperatiflerden çıkışlarda sınırlamalar getirilmekle birlikte, 1163 sayılı kooperatifler kanununun 11. maddesinde, bir ortağın hiç bir suretle kooperatiftan çıkmayacağına ait bağlamanın hükümsüzlüğü yer almaktadır. Ortakların, ana sözleşmede belirtilen sebepler dışında üyelikten çıkarılamayacağı da yasa ile teminat altına alınmıştır. Ortağın kooperatiftan istediği zaman çıkarak kooperatifi zor durumda bırakmaması için de bazı kooperatifler ana sözleşmeleri ile tedbirler almışlardır.

Dini ve politik tarafsızlık; kooperatif içinde birliği sağlamak için ırksal, dinsel ve siyasal anlaşmazlıkları kooperatifin dışında tutmak, bu konularda taraf tutmaktan kaçmak gerekir. Kooperatifin örgüt varlığını sürdürebilmesi için bu tür davranışlar engellenmelidir. Bazı ülkelerde siyasal ve dinsel uyuşmazlıklar kooperatifçilik hareketinde bölünmelere yol açmış ve kooperatiflerde çeşitli anlaşmazlıkların doğmasına neden olmuştur. Bu ilkenin uygulanması ile kooperatiflerin herkese mal olması sağlanabildiği gibi, kooperatifin asıl ekonomik ve sosyal amaçlarının gerçekleşmesi sağlanabilir. Kooperatiflerde tam serbest giriş hiçbir zaman mümkün değildir. Yeni ortak kabulü kooperatif içinde etkinliği azaltmamalıdır.

Bu ilke, 1995 yılında yapılan bir araştırmaya göre, tüketim kooperatiflerinde yaklaşık olarak %79 oranında tam uygulanırken, ilkenin uygulanma oranı tarım satış kooperatiflerinde %100 oranında, tarım kredi kooperatiflerinde %90 oranında, 1163 sayılı kooperatifler kanununa göre kurulan kooperatiflerde ise %85 oranında olarak belirlenmiştir.

2- Demokratik Yönetim İlkesi

Bu ilke genellikle "bir insan-bir oy" deyimini ile özetlenmiştir. Tüm ortakların eşitliğine dayalı, kendi kendini yönetme anlamına gelir. Yönetime katılmada seçme ve seçilmede, oy kullanımında eşitlik esastır. Karar almada öteki tür işletmelerin tersine, yatırılan sermaye değil, kişisel katılım etkili olur.

Kooperatifin genel kurulu bir anonim şirketteki gibi aynı yetkilere sahiptir. Fakat temelde önemli farklar vardır. Anonim şirkette her pay senedi bir oy hakkı sağlar. Bu da payların büyük bölümünü elinde bulunduranlara büyük bir etkinlik kazandırır. Kooperatiflerde ise bir ortağın elinde ne kadar

pay senedi bulunursa bulunsun sadece bir oya sahiptir.

Demokratik yönetim ilkesi kooperatiflerde hemen hemen %100 uygulanırken, birlik, merkez birliği gibi üst kuruluşlarda ilkedен sapmalar görülebilmektedir.

3-Sermayeye Sınırlı Faiz Verilmesi İlkesi

Kooperatiflerin finansmanı ile ilgili olan bu ilke sermayeye sınırlı oranda faiz verilmesi şeklinde özetlenmiştir. Her ortak kooperatife belirli bir sermaye ile katılır. Buna sosyal sermaye denir. Sosyal sermaye muhasebe kayıtlarında "ödenmemiş sermaye" şeklinde görülür. Kooperatifin sabit tesislerini yapmak ve işleri çevirmek için ortaklar bir miktar sermaye getirmek durumundadırlar. Her girişim gibi kooperatifte de, alacaklılara karşı teminat teşkil eden ve işlerin kötü gittiği zamanlarda onların güvenilirliğini sağlayan bir sosyal sermayeye ihtiyaç duyulur. Bu sosyal sermaye pay senetleri şeklinde oluşur.

Her ortak kooperatife girerken ada yazılı en az bir pay senedi almaktadır. Fakat bir anonim şirkette olduğu gibi, önceden mevcut olan bir pay senedini bir pay sahibinden satın alamaz. Kooperatif, her yeni ortak için yeni bir pay yaratır.

Ülkemizde bu payların değeri oldukça düşüktür. 1163 sayılı kooperatifler kanununa göre, bir payın değeri yüz bin lira olarak düzenlenmiş ancak bu değer bu yıl itibarı ile Bakanlar Kurulu Kararı ile bir Yeni Türk Lirasına çıkarılmıştır. Pay sayısının üst düzeyi ise beş bin pay olarak belirlenmiştir.

Bu pay senetleri, işletme karından doğrudan yararlanma hakkı vermezler. Ortakların sermaye paylarına genel kurul kararı ile devlet tahvillerine verilen en yüksek faiz haddini geçmemek üzere faiz ödenebilir. Bu faizin tahvillerde olduğu gibi her zaman ödenmesi zorunluluğu da yoktur. Kar olduğu zaman ödenebilir.

Kooperatiften ayrılan ortak, paylarını ancak kooperatife, üzerine yazılı fiyattan satabilir. Kooperatifler kitle halindeki çıkışlarla karşılaşmamak için pay karşılıklarının pay sahiplerine ödenmesi konusunda ana sözleşmeye bazı sınırlamalar koyabilirler.

Pek çok kooperatifçilik kanunlarında kooperatifin "ortak sayısının ve sermaye miktarının" değişken olduğu belirtilmektedir. Kapitalist girişimde sermaye sınırlı sermayenin geliri değişken iken, kooperatif girişimlerde sermaye değişken, onun geliri ise sabittir.

Ülkemizde henüz uygulama alanı bulunmamasına rağmen, kooperatif, sermaye hisselerinden başka tahvil çıkararak borçlanabilir. Kooperatiflerde sermaye hükmeden olmamalı hizmet eden olmalıdır.

Türkiye'de sermayeye faiz verilmesi ilkesi yine 1995 yılı araştırma sonuçlarına göre tüketim kooperatiflerinde yaklaşık olarak %14 oranında tam olarak uygulanırken, tarım satış kooperatifleri ile tarım kredi kooperatiflerinde ve 1163 sayılı kanuna tabi tarımsal amaçlı kooperatiflerde genelde hiç uygulanmamaktadır.

4- Bölüşüm (risturn) İlkesi

Bu ilkenin ICA'nın 1937 yılında tespit ettiği ilkelerde "fazlanın alım satım oranında" ortaklar arasında paylaşılması şeklinde ifade edilmiştir. Bu ifade, daha çok tedarik amaçlı kooperatifler ile satış kooperatifleri için uygun düşmesine karşılık, üretim kooperatifleri için yetersiz kalmıştır. ICA'nın 1966 yılındaki toplantısında bu ilke yeniden değerlendirilerek, fazlaların kooperatifle yapılan işlem ve kooperatif faaliyetleri iştirak oranında dağıtılması şeklinde değiştirilmiştir.

Her firma gibi kooperatif de yaptığı ekonomik faaliyetler sonunda bir müspet gelir gider farkı elde edecektir, yani kar edecektir. Ancak kar kavramı ortada bir kazanç ve ya kar mevcut olmasına rağmen, kooperatifçilikte veya kooperatifler arasında fazlaca kullanılmak istenmez ve bu gelire; artık,

alış veriş fazlalıkları gibi terimler yakıştırırlar. O halde ismi ne olursa olsun ortada bir kazanç olduğunda, bunun ortaklarına iadesi gerekmektedir.

Dağıtılacak olan fazla, ortağın kooperatifle olan iş ilişkisine göre paylaşılır. Dağıtımda iş ilişkisinin sayısına ya da değerine bakılır. Ödeme oranının belirlenmesi ve ödemede esas alınacak işlem sayısı veya değeri için uygun kayıtları tutulması ve uygun yöntemlerin bulunması gerekir.

Kooperatif tek bir ürün veya hizmet üzerinde çalışıyorsa, tek bir dağıtım oranı tespit edilebilir. Birden fazla etkinlikte bulunuyorsa, her mal ve hizmet grupları için ayrı ödeme oranları saptayabilir. Geri ödemeye konu olmayan hizmet ve malları ayıkladıktan sonra bir oran tespit edebilir, ya da ortağın kooperatifle yaptığı işe göre giderek artan bir oran belirleyebilir.

Bir kooperatifte ortak, yalnızca dağıtılacak kara hak kazanmaz, aynı zamanda zararları kapatmak için katkıda bulunmaktan da sorumludur. Çok kez zarar, bir sonraki dönemin karı ile veya yedek akçe fonlarıyla kapatılır. Zarar, pay değerinin düşürülmesi sonucu da doğurabilir. Ortakların bu değer düşmesini karşılamak için ek ödemede bulunmaları gerekir. Zarar, yaptıkları iş hacmine göre ortaklar arasında bölüşürülebilir.

Kooperatiflerde kar ve zararın bu şekilde dağıtımı, sermayeye sosyal bir öz kazandırmaktadır. Zira bu ilke "fazlaların kooperatifle yapılan işlem oranında ortaklara dağıtımı ilkesi", sermayenin karlılık arama olgusunu ortadan kaldırmaktadır. Böylece sermayeye sosyal bir görünüm kazandırılır.

Risturn dağıtımı ilkesi tüketim kooperatiflerinde yaklaşık olarak %80 oranında tam uygulanırken, ilkenin uygulanma oranı tarım satış kooperatiflerinde %45, tarım kredi kooperatiflerinde %30, 1163 sayılı kooperatifler kanununa tabi olan tarımsal amaçlı kooperatiflerde %57 olarak belirlenmiştir.

5- Kooperatif Eğitiminin Geliştirilme İlkesi

Kooperatifler halka dayanan ve gücünü halktan alan demokratik kuruluşlardır. Kooperatifler geniş bir halk kitlesine, geniş bir meslek grubuna yönelik faaliyetlerini sürdürmektedirler. Yine kooperatif girişimine özgü olarak ortaklar kooperatiflerin hem müşterisi hem de yöneticileridir. Bu nedenle kooperatiflerde eğitim son derece önemlidir. Ortakların, çalışanların ve nihayet halkın kooperatifçilik açısından eğitilmesi, bu kurumların başarısı için son derece önemlidir. Kooperatifçiliğin gelişmesinde en önemli rolü oynayan sermaye yasalardan çok eğitimidir.

Tüm kooperatif kuruluşlar, ortaklıkların, yetkili kurullarda görev alanların, personelin yanı sıra, hizmet ettikleri toplumun demokratik yolla sosyo-ekonomik gelişimini sağlamak amacıyla önlemler almalı, fonlar kurmalıdırlar. Kooperatifçilik eğitimi, kooperatiflerin üst örgütlerince finanse edilmeli kooperatifçilik meslek okulları açılmalı, hizmet içi eğitim yapılmalı, üniversitelerde hatta her dereceli okulda kooperatifçilik dersleri verilmeli kooperatifçilik araştırmaları desteklenip yayınlanmalı, sözlü ve görsel basın konuya ilgi göstermelidir.

Bu ilkenin ülkemizde uygulanması tüketim kooperatiflerinde ortakların eğitimi için %10, yönetici ve çalışanların eğitimi için %17 oranın da tam uygulanırken, tarım satışlarda bu oran %83 oranında kısmen, tarım kredilerde %10 tam %80 kısmen, 1163 sayılı yasaya tabi tarımsal amaçlı kooperatiflerde %86 nispetinde kısmen tatbik edilmektedir.

6- Kooperatifler Arası İşbirliği İlkesi

Kooperatifler genellikle tam rekabet piyasasına yakın ortamda bulunan, piyasadaki fiyatları oluşturmaktan çok piyasadaki fiyatlardan etkilenen ekonomik birimlerin oluşturduğu bir örgütlenme biçimidir. Bilindiği gibi, çağımızda ekonomik kurumlar hammadde-sanayi ve hizmetler alanında giderek bütünleşmekte, büyük kompleksler oluşmakta ve tam rekabet piyasasının koşullarını kendi lehlerine çevirerek, piyasayı denetleyebilecek şekilde pazar yapısını değiştirmektedirler. Kooperatifler de kendi aralarında yatay ve dikey bütünleşmeye giderek, pazarda kendi lehlerine bir yapılaşma

yaratmalı ve rekabeti kendi lehlerine çevirmenin yollarını aramalıdır. Bu nedenle ICA'nın 1966 yılındaki toplantısında "kooperatifler arası işbirliği ilkesi" yeni bir ilke olarak benimsenmiştir.

Yatay bütünleşme, aynı üretim türleri üzerinde faaliyet gösteren çeşitli kuruluşların ekonomik ve hukuki olarak birleşmelerini ifade eder. Yatay entegrasyona tipik örnek, aynı kente, örneğin İzmir'den Ankara'ya yolcu taşıyan otobüslerin bir firma altında ya da yük taşıyan kamyonların bir "taşıyıcılar kooperatifi" şeklinde birleşmeleri gösterilebilir.

Bu uygulamalarda teknik mükemmellik sağlandığından, yönetim giderlerinde, alım maliyetlerinde, satış giderlerinin düşürülmesinde önemli kazanımlar sağlanmaktadır. Bu gibi işletmeler mal ve hizmet satışlarını tekel fiyatlarıyla yapabildikleri sürece kazançlarını çok yükseltebilirler. Yatay bütünleşme, bir teşebbüsün üretime özgülediği kaynakların yeterince verimli kullanılmadığı durumlarda, kaynak kullanımının geliştirilmesi ile yeni üretim türlerine geçişi sağlayabilmektedir. Bu şekilde bütünleşmelerle, küçük işletmeler büyük girişimlerin avantajlarına kavuşabilmekte ek yatırımlar yapabileme olanaklarına sahip olabilmektedirler.

Dikey entegrasyon, farklı üretim türleri üzerinde faaliyet gösteren çeşitli kuruluşların hukuki ve ekonomik olarak bir araya gelmelerini ifade eder. Örneğin pamuk üreten çiftçiler, çırçırılama tesisleriyle, çırçırılama tesisleri iplik fabrikalarıyla, iplik fabrikaları kumaş fabrikalarıyla, kumaş fabrikaları da konfeksiyon sanayi işletmeleri ile hukuki ve ekonomik işbirliği içine girmesidir.

Böylece kooperatiflerin sanayi kolu oluşturarak hem üreticiyi korumada hem de kendi devamlılıklarını sağlamada daha etkin hale geleceği söylenebilir.

Kooperatifler, ortaklarına ve onların ait oldukları toplumlara en iyi şekilde hizmet götürebilmek için diğer mahalli kooperatiflerle, birlikler olarak ülke çapında diğer birliklerle ve milletlerarası ilişkiler olarak diğer kooperatiflerle işbirliği içerisinde olmalıdır.

Bu ilke, tüketim kooperatiflerinde yaklaşık olarak %17 oranında tam uygulanırken, ilkenin uygulanma oranı tarım satış kooperatiflerinde %83 kısmen, tarım kredi kooperatiflerinde %70 oranında tam, 1163 sayılı kooperatifler kanununa tabi olan tarımsal amaçlı kooperatiflerde %57 oranında kısmen olarak belirlenmiştir.

Durum, takdirlerine sunulur.

İstanbul, 03/12/2007

Mustafa ÜN
Sanayi ve Ticaret Bakanlığı
Başkontrolörü